

Аналізуючи питання контролю навчальних досягнень студентів ми не вважаємо свою думку єдино правильною і розуміємо, що організація, методи та форми контролю кожен викладач обирає на свій розсуд, виходячи із конкретних умов та можливостей.

Концепція гуманізації навчального процесу передбачає подальше ефективне вирішення проблеми формування правосвідомості молоді, виховання в неї переконань у необхідності ціннісних орієнтацій, доцільності правомірної поведінки, уваги і поваги до Закону.

Побудова цивілізованого суспільства Права і Закону, формування України, як правової держави, і передбачає необхідність посилення уваги до рівня правового навчання молоді. Впровадження правової культури – надзвичайно важлива справа.

Сьогодні, коли Україна переживає непростий період, кожен громадянин повинен заново осмислити основні цінності, такі як лібералізм, ринкові відносини в економіці, права і свободи особистості, що століттями свято шанують в державах світу та вчитися жити і за законом, і за совістю.

Ми повинні переконати молодь, що цивілізованість держави визначається рівнем правопорядку, свідомого ставлення громадян до права і закону, толерантністю, потребою і вмінням жити в громадянському суспільстві.

*Редькіна О. А.
НМУ імені О. О. Богомольця*

РЕГЛАМЕНТ РОБОТИ ЗЕМСЬКИХ ЗБОРІВ ЛІВОБЕРЕЖНИХ ТА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМСТВ (ДР. ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Сучасний етап державотворення в Україні характеризується посиленою увагою до проблем формування місцевого самоврядування – органів народовладдя, які б могли зважено та результативно вирішувати проблеми територіальних громад незалежно від державного втручання. Виходячи з цього, набирає актуальності досвід земських установ Лівобережної та Південної України кінця ХІХ – початку ХХ ст., який пройшов практичну апробацію, отримав визнання і довів свою ефективність.

Історіографія питання представлена в основному дореволюційною літературою. Це, насамперед, журнали засідань різних земств, зведення земських постанов, статті з енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрона та журналів “Весник Европы”, “Русское богатство”, “Русская мысль”. Для написання даної роботи автором було використано справу Державного архіву Чернігівської області з фонду 145 “Чернігівське губерньське по земським і міським справам присутствіє”.

Мета даної наукової роботи полягає в тому, щоб на основі широкої джерельної бази висвітлити маловідомі сторінки історії вітчизняних земств, зокрема, порядок та процедуру роботи земських розпорядчих органів Лівобережної та Південної України.

Земські збори скликалися, як правило, раз на рік, восени, і складалися з гласних: повітових, які обиралися безпосередньо виборчими зборами і волосними сходами, та губернських, які обиралися повітовими зборами із числа їх гласних. Гласні як повітових, так і губернських земств обиралися непрямим голосуванням. Непрямі вибори членів губернських зборів мали одну важливу перевагу: кандидати висувалися не навмання, а колегами – повітовими гласними, кожен з яких вже встиг якийсь час попрацювати разом з претендентом на ці збори і дізнатися про його ділові та особисті якості.

Положенням 1864 р. було прийнято поділ повітового населення на три головні категорії: на приватних землевласників, які не входили до складу общин, і для товариств – на міських і сільських. Такий поділ передбачав, з одного боку, утримувати земський характер представництва, з другого – зберігати частково історичний характер станових розподілів. Поділ чисто становий визнавався незручним, оскільки земські установи мали своєю основою не станові, а загальні господарчі інтереси кожної місцевості [12, с. 536].

Головував на губернських зборах, як правило, губернський предводитель дворянства, якщо для цього не було призначено відповідної особи “зверху”, а в повітовому – повітовий предводитель, а де не було дворянських виборів – голова повітового з’їзду.

Правилом проведення засідань губернських зборів було те, що їх завжди відкривав губернатор. Так, починаючи земську сесію, новий харківський губернатор князь І. Оболенський, між іншим, з образою зауважив: “Знаю багато земств, але таких земських установ, як у вас, я не бачив”, натякнувши на поганий стан справ. Як прореагували збори? Більшістю голосів проти 12 збори ухвалили подати скаргу до Сенату на те, що харківський губернатор без вказівок на будь-які недоліки зробив різкі й образливі для зборів засудження земських установ [9, с. 121].

Внутрішній розпорядок зборів встановлювався їх учасниками. Порядок розгляду доповідей управ, заяв гласних і клопотань у різних земствах був майже однаковий. Розглянемо це на прикладі Чернігівського губернського земства.

Деякі з прийнятих правил передбачали, що збори повинні проходити гласно, а тому дозволялося стороннім бути присутніми в залі засідань, але не інакше як за перепустками – для уникнення великого напливу публіки, що могло заважати правильному ходу засідань; вхід же на хори дозволявся без перепусток. Гласні, що бажали висловитися, мали попередити про це голову, який призначав чергу; пропозиції чи міркування гласних подавалися насамперед голові, який і заносив їх до почергового списку на обговорення зборів. А ті, що були незгодні з постановами

більшості, мали право оговоритися при підписанні словами “при міркуванні”; останнє подавалося голові наступного дня і після затвердження журналу засідання, приєднувалося до нього [5, с. 45–46].

За пропозицією гласного Г. Галагана було ухвалено, що кожний гласний, який висловив свою думку з якогось питання, міг виявити бажання внести до журналу засідання висловлені ним заяви із зазначенням свого імені або без нього [Там само, с. 46]. Особливістю чернігівського регламенту було допущення “вторинного читання”, тобто повторного читання протоколу засідання. Таким чином, постанова вважалася остаточною лише після затвердження цього протоколу [10, с. 45–48].

Аналогічні правила про порядок засідань губернських зборів розроблялися Полтавським губернським земством на трьох перших чергових зборах [2]. Через кілька років вони зазнали незначних змін [3, с. 7–8], і відтоді цей регламент про порядок ведення зборів надовго залишився незмінним.

У 1866 р. свій регламент встановили Олександрівські повітові збори. Приступаючи до його затвердження, збори наголошували, що вони бажають, по-перше, сприяти, по можливості, точному і неупередженому обговоренню питань, які розглядаються зборами; по-друге, захистити свободу слова кожного із членів; по-третє, підтримати розпорядчу владу голови, оскільки без порядку успіх справи неможливий [2, с. 1]. Збори одностайно дійшли висновку, що потрібно обрати для виконання доручень земства гласних, по можливості, від усіх місцевостей повіту, від усіх національностей і від усіх прошарків населення [Там само, с. 21].

Гласний М. Слепушкін запропонував у визначенні порядку дебатів скористатися постановою 1876 р., якою дозволялося говорити по кожному питанню одному гласному не більше двох разів. Гласний О. Дунін-Барковський зауважив, що, на його думку, це правило безглузде – гласні повинні говорити до повного з'ясування питання [6, с. 261]. Зборами було прийнято обмежувальне рішення: з одного і того ж питання кожен гласний міг висловитися не більше двох разів [7, с. 385].

Херсонський гласний І. Чижевський заявив, що йому відомо про існування різного роду заяв, які були подані в губернські збори з приводу очікуваної реформи управління – їх він вважав би корисним оголосити на зборах. Голова зборів зауважив, що будь-якого роду заяви повинні подаватися в комісію, і на цих зборах не може обговорюватися нічого, окрім вказаних у списку питань [4, с. 37].

Голова земських зборів користувався широкими правами, він формував порядок денний, давав оцінку діям управи, стежив, аби доповіді, що виносилися на обговорення, відповідали закону. Проте, користуючись необмеженими правами, деякі голови земств допускали зловживання своїм становищем. Після відкриття Чернігівських губернських земських зборів у 1880 р. гласний О. Карпинський виступив з протестом проти дій головуючого, який, як він вважав, незаконно заборонив обговорення конституційної адреси уряду, суть якої зводилася до

відвертої відмови земства допомагати урядові боротися з крामолою (тобто революціонерами – О.Р.) в умовах відсутності в країні громадянських свобод – свободи слова, друку, зборів тощо. Збори оскаржили дії голови в Сенат. Голова зборів таємний радник М. Неплюєв у поясненні Сенату подав політичний донос на тих, хто підписав скаргу, звинувачуючи їх у антиурядовій діяльності. На знак протесту проти таких дій ряд гласних оголосили, що на цих зборах вони не будуть брати участі в обговоренні і будуть безмовними. Вони залишили за собою право, в разі незгоди з рішенням зборів, подати наступного дня письмові заперечення. Таке право було встановлене в цьому земстві з самого початку діяльності і зберігалось майже до кінця його існування [11, с. 158–159].

Голови земських зборів стояли на варті інтересів держави. Всілякі намагання представників різних верств населення обговорити і внести пропозиції що змін у державному правопорядку, як то, скажімо, розширення земського представництва, головами зборів не допускалися.

Попри все, обговорення питання щодо тілесних покарань за наполяганням гласних, все-таки тривало. Воно було внесено до порядку денного і розглядалося на Чернігівських повітових земських зборах в 1899 р. У своїй доповіді гласний В. Хижняков виклав історію тілесних покарань у Російській імперії та запропонував увійти з пропозицією до уряду про повну їх відміну для всього населення імперії. Пропозиція була прийнята одностайно. Але за поданням губернатора голова зборів, повітовий предводитель дворянства Г. Глебов, який допустив внесення цієї доповіді на збори, був притягнутий до суду Сенату. Йому було оголошено догану за дозвіл обговорювати це загальнодержавне питання, що виходило за межі компетенції земства [8, с. 40].

Зовсім інша картина спостерігалася в Полтавських губернських земських зборах у 1896 р.: з приводу сумнозвісного голосування, яке показало нещирість голосуючих, “Вестник Европы” писав, що в існування винятків люди мимоволі мусять вірити – при відкритому балотуванні клопотання про скасування тілесного покарання було прийняте, однак потім, після закритого балотування, виявилось, що більшістю голосів його відхилили [1, с. 850].

Протести щодо намагань зберегти в державі тілесні покарання широко висловлювалися громадськістю. Владні структури прагнули не лише зберегти цю форму покарань, але й не допустити обговорення питання про їх відміну на земських зборах. Виступаючи проти цих намірів, гласні використовували надане їм право у протоколах зборів вказувати на свою думку з обговорюваного питання. І хоч їхні особливі міркування мали обмежений характер, проте були формою тиску на владні структури.

Як бачимо, обговорення питань та прийняття рішень безумовно залежало від особового складу земських зборів. З його зміною докорінним чином змінювався й весь хід земської справи: вируюча діяльність змінювалась апатією й бездіяльністю,

і, навпаки, багатолітня сплячка поступалась місцем енергійній роботі. Перевага у ті чи інші моменти лідерів певного напрямку зумовлювала прийняття прогресивних чи консервативних, а то й реакційних рішень. Безумовною вдачею земств Лівобережної та Південної України була наявність у їх лавах гласних, надзвичайно яскравих особистостей, котрі хоча часто й не могли отримати верх над загальною відсталістю й інертністю, але принаймні вносили творчий початок у земське життя.

Таким чином, тільки розглядаючи порядок та процедуру діяльності земських зборів, зокрема регламент, можна стверджувати, що земські збори, повітові та губернські, виступали як безпосередні розпорядчі органи місцевого самоврядування, оскільки

- забезпечували представництво усіх соціальних станів в місцевому управлінні;

- перебіг зборів здійснювався на максимально можливих у тих історичних умовах демократичних засадах;

- стали ареною боротьби чесних народних обранців з формалістами, яким байдуже було до нагальних потреб народу і які в той же час допомагали владним структурам узаконювати через земські збори вигідні їм рішення;

- наочним прикладом принципової відмінності демократичного і бюрократичного підходів стала проблема скасування тілесних покарань для нижчих соціальних станів, що засвідчила глибокі протиріччя в самій основі земської діяльності;

- особливі міркування гласних мали обмежений характер, але були формою тиску на владні структури;

- авторитарна діяльність голів зборів наштовхувалася на колегіальну протидію демократично орієнтованих виборних;

- обговорення питань, що мали загальнодержавне значення набувало широкого суспільного розголосу, сприяло розвитку політичної активності населення;

- демонструє можливість покращення структури земств і активізації їх праці, що свідчить про перспективність та потенціал цієї форми самоврядування;

- реалізація ідеї народного самоврядування абсолютно невігідна будь-якій державно-бюрократичній системі, що засвідчує поступове придушення земств чиновництвом.

Л і т е р а т у р а :

1. Вестник Европы. – 1896. – Кн. 2.
2. Гаврилов М. Свод постановлений Городнянского уездного земства. 1865–1884. – Чернигов: Изд. Чернигов. земства, 1886.
3. Журнал заседаний Полтавского губернского земского собрания (очередная сессия 1870 г.) 5 октября 1870 г. – Полтава: Тип. Н. Пигуренко, 1870.
4. Журнал заседаний Херсонского губернского земского собрания (чрезвычайная сессия 1905 г.) 9 апреля 1905 г. – Херсон: Изд. Херсон. губ. зем. управы, тип. Наследников О. Ходушиной, 1905.
5. Журнал заседаний Черниговского губернского земского собрания (очередная сессия 1865 г.) 25 сентября 1865 г. – Чернигов: Ильинск. тип., 1866.
6. Журнал заседаний Черниговского губернского земского собрания (очередная сессия 1890 г.) 20–24

января 1890 г. – Чернигов: Черниг.зем.тип., 1890.

7. Журнал заседаний Черниговского губернского земского собрания (очередная сессия 1897 г.) 25–27 февраля 1897 г. – Чернигов: Черниг. зем. тип., 1897.

8. Клопотання Чернігівської міської думи про присвоєння гласним Думи В. Хижнякову та І. Шрагу звання почесного громадянина м. Чернігова. Державний архів Чернігівської області, ф. 145. Чернігівське губернське по земським і міським справам присутствіє, оп.2, спр. 1288.

9. Русская мысль. – 1903. – Кн. 3.

10. Сотников С. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания 1883–1899 гг.: В 2 кн. – Чернигов: Изд. Черниг. губ. управы, 1903.

11. Хижняков В.М. Из истории одного земства // Русское богатство. – 1913. – Кн. 3. – С. 316–343;

12. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 24А. – СПб., 1894. – С. 536–553.

*Прохоренко О.
м. Київ*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1945–1950)

В ХХІ столітті відбувається масштабне реформування системи вищої світи України, всебічне висвітлення повсякденної історії науково-педагогічної інтелігенції в повоєнний період, допоможе уникнути помилок, краще осмислити шляхи розвитку вищої школи на сучасному етапі.

Викладачі ВНЗ – це специфічна і особлива структурна група соціуму. Вона суттєвим чином відмінна від інших соціальних груп. В історичному процесі – вона найбільшим чином детермінує майбутнє народу. Якими були вчителі – такими здебільшого стануть учні. Такою є діалектика історії. Викладацький корпус вищої школи України є важливою складовою інтелектуального потенціалу країни, до того ж саме ця академічна спільнота творить інтелектуальну потугу нації для майбутнього розвитку держави.

Потрібно зауважити, що проведене у 2001 році соціологічне опитування викладачів ВНЗ свідчить: 68,6% респондентів підкреслюють, що погане матеріальне забезпечення стає головним фактором, який негативно впливає на різні сторони процесу навчання і гальмує реформування вищої освіти [1].

Мета дослідження – об'єктивно і комплексно проаналізувати матеріальне становище професорсько-викладацьких кадрів вищої школи України, заходи радянської влади щодо професорсько-викладацьких кадрів, висвітлити їхні соціально-побутові умови життя і діяльності.

Об'єктом дослідження виступає повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України у перші післявоєнні роки (1945–1950).

Предметом дослідження є педагогічні кадри вищої школи, заходи радянської влади щодо професорсько-викладацьких кадрів, матеріально-побутові умови життя тощо.